

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright
26. 08. 2012.

Petar Kropotkin

Anarhizam

Članak napisan za
Encyclopaedia Britannica

Petar Kropotkin
Anarhizam
Članak napisan za *Encyclopaedia Britannica*
1910.

Prevod (delimično korigovan): Boris Huskić („u sklopu CLS, Beograd, 2010“);
preuzeto sa <http://www.masa-hr.org/content/izdavacki-komit-et-lokalne-grupe-rijeka>, Izdavački komitet Lokalne grupe Rijeka (MASA), 2012.
Peter Kropotkin, „Anarchism“, *The Encyclopaedia Britannica*, 1910.

<http://anarhisticka-biblioteka.net>

1910.

Zaključak

Bilo bi nemoguće predstaviti ovdje, u kratkim crtama, s jedne strane, proboj anarhističkih ideja u suvremenoj književnosti, i s druge strane, utjecaj koji je slobodarska misao najboljih suvremenih pisaca imala na razvoj anarhizma. Trebalo bi konzultirati deset obimnih tomova *Supplément Littéraire* u novinama *La Révolte*, a kasnije i *Temps Nouveaux*, koji sadrže reprodukcije radova na stotine suvremenih autora koji su izražavali anarhističke ideje, da bi se shvatilo koliko blisko je anarhizam povezan s cjelokupnim intelektualnim pokretom našeg vremena. *Liberty* Johna Stuarta Milla, *Individual versus the State* Herberta Spencera, *Morality without Obligation or Sanction* Marca Guyaua, i *La Morale, L'art et la religion* Alfreda Fouilléa, zatim radovi Multatulija (pravo ime Eduard Douwes Dekker), *Art and Revolution* Richarda Wagnera, djela Nietzschea, Emersona, Williama Lloyda Garrisona, Henrya Davida Thoreaua, Alexandra Herzena, Edwarda Carpentera i mnogih drugih; a u domeni fikcije, Ibsenove drame, poezija Wolta Whitmana, Tolstojev *Rat i mir*, Zolini romani *Pariz* i *Rad*, posljednji radovi Merezhkovskog, i još beskonačno puno radova manje poznatih autora, prepuni su ideja koje pokazuju koliko je blisko anarhizam povezan i isprepletan s radom koji se u suvremenoj misli odvija u pravcu oslobađanja čovjeka od stega države i kapitalizma.

Sadržaj

Pojam	5
Povijesni razvoj anarhizma	7
Anarhizam u Međunarodnom udruženju radnika	13
Zaključak	18

dopunjuju, jedan čini drugog mogućim i prihvatljivim. Štoviše, pisac je pokušao ukazati kako se, tokom revolucionarnog perioda, veliki grad – ukoliko su njegovi stanovnici prihvatili ideju – može samostalno organizirati na principima slobodarskog komunizma; grad bi garantirao svakom stanovniku smještaj, hranu i odjeću u onoj mjeri koja se podudara s udobnošću koja je trenutno dostupna samo srednjoj klasi, u zamjenu za poludnevni, ili petosatni rad; i kako bi sve one stvari koje se smatraju luksuzom svako mogao nabaviti ukoliko bi tijekom druge polovine radnog dana sudjelovao u svim mogućim vrstama slobodnog povezivanja, u ime svakog mogućeg cilja – obrazovanja, književnosti, znanosti, umjetnosti, sporta, i tako dalje. Kako bi dokazao prvu od ovih tvrdnji, analizirao je mogućnosti poljoprivrednog i industrijskog rada, oba kombinirana s umnim radom. A kako bi rasvijetlio glavne faktore evolucije čovjeka, analizirao je povijesni udio popularnog konstruktivnog djelovanja uzajamne pomoći i povijesne uloge države.

Iako sebe nije nazivao anarhistom, Lav Tolstoj je, kao i njegovi prethodnici u narodnim vjerskim pokretima petnaestog i šesnaestog stoljeća, zatim Chojecki, Denk i mnogi drugi, usvojio anarhističke stavove vezane uz pitanja države i vlasničkih prava, izvodeći svoje zaključke iz općeg duha učenja Isusa Krista i iz nužnih naloga zdravog razuma. Svom silinom svog talenta, stvorio je, osobito u djelu *Kraljevstvo Božje u Vama* (*Царство Божие внутри вас*, 1894) veoma snažnu kritiku crkve, države i zakona, a posebno današnjeg zakona o vlasništvu. Državu je opisao kao dominaciju pokvarenih, podržanu brutalnom silom. Pljačkaši su, rekao je, daleko manje opasni od dobro organizirane vlasti. Oštro je kritizirao današnje predrasude vezane za koristi koje čovjek dobiva od crkve, države i postojeće podjele vlasništva, dok iz Kristovog učenja izvlači pravilo o nepružanju otpora i apsolutnu osudu svih ratova. Njegovi vjerski argumenti su, međutim, toliko dobro kombinirani s argumentima do kojih je došao nepristranim promatranjem postojećih nedaća, da se anarhistički dijelovi u njegovim radovima podjednako dopadaju kako religioznom tako i nereligioznom čitaocu.

pisca ovih redova) put za ponovno uspostavljanje svih funkcija države, pod izgovorom „obrane“. Njegova kritika sadašnje države je vrlo pronicljiva, a njegova odbrana prava pojedinca veoma snažna. Što se tiče njegovih ekonomskih stavova, B. R. Tucker slijedi Proudhona.

Individualistički anarhizam američkih prudenista nailazi, međutim, na malo simpatija među radnicima. Oni koji su ga propovijedali – mahom „intelektualci“ – ubrzo shvaćaju kako se individualizacija, koju su tako visoko cijenili, ne može ostvariti pojedinačnim naporima, pa zbog toga, ili napuštaju redove anarhista i odlaze u redove liberalnog individualizma klasičnih ekonomista ili se povlače u neku vrstu epikurejskog amoralizma ili podržavaju teorije o nadčovjeku, slične onima koje zastupaju Stirner i Nietzsche. Najveći dio anarhističkih radnika podržava anarhokomunističke ideje, koje su se postepeno razvile iz anarhističkog kolektivizma Međunarodnog udruženja radnika. Najpoznatiji predstavnici ovog pravca anarhizma bili su Elisée Reclus, Jean Grave, Sebastian Faure i Emile Pouget u Francuskoj; Errico Malatesta i Covelli u Italiji; R. Mella, A. Lorenzo, i uglavnom nepoznati autori mnogih izvrsnih manifesta u Španjolskoj; John Most u Njemačkoj; Spies, Parsons i njihovi sljedbenici u SAD, itd.; dok Domela Nieuwenhuis zauzima prelaznu poziciju u Nizozemskoj. Vodeće anarhističke novine, koje se objavljuju od 1880. godine, također pripadaju ovom pravcu; dok je dosta anarhista ovog pravca pristupilo takozvanim sindikalističkim pokretima – što je francuski naziv za nepolitički radnički pokret, posvećen direktnoj borbi protiv kapitalizma, koji je u posljednje vrijeme postao veoma izražen u Europi.

Kao jedan od predstavnika anarhokomunističkog pravca, pisac ovog članka već puno godina nastoji razviti sljedeće ideje: prikazati suštinsku, logičku vezu između suvremene filozofije prirodnih znanosti i anarhizma; postaviti anarhizam na znanstvenu osnovu proučavanjem tendencija koje su očigledne u današnjem društvu i koje mogu ukazati na njegov dalji razvoj; i razraditi osnove anarhističke etike. Što se tiče suštine samog anarhizma, Kropotkinov cilj je bio dokazati kako komunizam, barem djelomični ima veće izgleda biti uspostavljen nego li kolektivizam, posebno u naprednijim zajednicama, i da je anarhokomunizam jedini oblik komunizma koji ima bilo kakve šanse biti prihvaćen u civiliziranom društvu; komunizam i anarhija su, stoga, dva uvjeta evolucije koji se međusobno

Pojam

ANARHIZAM (od grčkih riječi *án* – an i *árχή* – arhe, odsustvo vlasti, autoriteta), naziv je dat principu ili teoriji života i ponašanja u kojem je društvo zamišljeno bez vlasti. U takvom društvu harmonija se ne postiže potčinjavanjem zakonu ili poslušnošću prema bilo kakvom autoritetu, već slobodnim dogovorom, koji se zaključuje između različitih teritorijalnih i profesionalnih grupa, i koji se slobodno uspostavlja radi proizvodnje i potrošnje, kao i zbog zadovoljavanja nebrojeno različitih potreba i ciljeva civiliziranog bića. U društvu razvijenom na ovakav način, dobrovoljna povezivanja, koja već počinju pokrivati sva polja ljudske aktivnosti, uzet će još većeg maha, i na taj način zamijeniti državu i sve njene funkcije. Ona će predstavljati isprepletanu mrežu, sačinjenu od neograničenog broja raznovrsnih grupa i federacija svih veličina i struktura – lokalnih, regionalnih, nacionalnih i internacionalnih, privremenih ili manje-više stalnih – za sve moguće svrhe: proizvodnju, potrošnju i razmjenu, komunikacije, održavanje higijene, zdravstvo, obrazovanje, zajedničku zaštitu, obranu teritorija, itd.; a s druge strane, za zadovoljenje stalno rastućeg broja znanstvenih, umjetničkih, književnih i društvenih potreba. Štoviše, takvo društvo ne bi predstavljalo nešto nepromjenljivo. Naprotiv – kao što se može vidjeti u čitavom živom svijetu – harmonija bi (tvrdi se) proizašla iz konstantno promjenljivog podešavanja i prilagođavanja ravnoteže između velikog broja težnji i utjecaja, a takvo podešavanje bi se moglo lakše ostvariti, tim prije što ni jedna od težnji ne bi uživala posebnu zaštitu države.

Smatra se da, ukoliko bi društvo bilo ustrojeno po ovakvim načelima, kapitalistički monopol i država koja ga održava, ne bi ograničavali čovjeka u slobodnoj primjeni svojih proizvodnih moći; niti bi ga, u ostvarivanju njegove volje, ograničavali strah od kazne, niti poslušnost prema pojedincima ili metafizičkim bićima, koji vode ka gušenju inicijative i umnom ropstvu. U svom djelovanju bio bi vođen vlastitim razumijevanjem, što bi sa sobom nužno nosilo utisak o slobodnom djelovanju i reakciji između njegovih i etičkih shvaćanja njegovog okruženja. Čovjek bi, na taj način, bio u mogućnosti ostvariti pun razvoj svih svojih sposobnosti, intelektualnih, umjetničkih i moralnih, a da ga u tome ne sprječava ni prekovremeni rad za monopoliste, niti potčinjenost i pasivnost većine.

Na taj način bi bio u mogućnosti ostvariti potpunu *individualnost*, koja nije ostvariva ni pod sadašnjim sustavom *individualizma*, niti pod bilo kojim sustavom državnog socijalizma u takozvanoj *Volkstaat* (narodnoj državi).

Štoviše, anarhistički pisci smatraju kako njihova zamisao nije utopija, konstruirana nekakvom *a priori* metodom, i razmatranjem svega nekolicine osnovnih društvenih potreba. Ta zamisao je, kako tvrde, proizašla iz *analize tendencija* koje su već na djelu, iako državni socijalizam ukazuje privremenu naklonost ka reformistima. Napredak modernih dostignuća, koja zadivljujuće pojednostavljaju proizvodnju svih životnih potrepa; rastuća težnja ka nezavisnosti, i ubrzano širenje slobodne inicijative i slobodnog shvaćanja u svim sferama – uključujući i one koje su ranije smatrane svojstvenim samo crkvi i državi – nepokolebljivo jačaju težnju ka bezvlašću.

Što se tiče njihovih ekonomskih shvaćanja, anarhisti, zajedno sa svim socialistima, u okviru kojih čine lijevo krilo, smatraju da sadašnji prevladavajući sustav privatnog vlasništva nad zemljištem, kao i kapitalistička proizvodnja radi profita, predstavljaju dominaciju koja je protivna principima pravde i nalozima korisnosti. Oni su glavna prepreka koja sprječava da uspjesi modernih tehničkih i znanstvenih dostignuća budu stavljeni u službu svih ljudi i upotrijebljeni za postizanje općeg blagostanja. Anarhisti smatraju da je sustav nadnica, i kapitalistička proizvodnja uopće, prepreka napretku. Oni također ukazuju kako je država bila, i nastavlja biti, glavni instrument koji dozvoljava nekolicini kapitalista monopol nad zemljištem, i da za sebe prisvoje krajnje neproporcionalan udio godišnje akumuliranog viška proizvodnje. Prema tome, iako se bore protiv trenutne monopolizacije zemljišta, i kapitalizma uopće, anarhisti se podjednako snažno bore i protiv same države, koja pruža glavni oslonac takvom sustavu, bilo da je ta država monarhija ili republika, u kojoj je vlast uspostavljena na principu *referenduma*.

Državna organizacija, koja je uvijek bila, kako u antičkoj, tako i u suvremenoj povijesti (makedonski imperij, rimski imperij, suvremene europske države nastale na ruševinama samostalnih gradova), instrument za uspostavljanje monopola u korist vladajuće manjine, ne može se natjerati da radi na uništenju tih monopola. Shodno tome, anarhisti smatraju kako bi prepuštanje državi svih glavnih izvora ekonomskog života

of the Spanish Atrocities Committee, u „Freedom Pamphlets“; Dyer Lum, *A Concise History of the Great Trial of the Chicago Anarchists*, New York, 1886; *The Chicago Martyrs: Speeches*, itd.).

Anarhizam se je nastavio razvijati, djelomično u pravcu Proudho-novog „mutualizma“, ali uglavnom kao komunistički anarhizam. Ovim dvjema glavnim pravcima dodat je i treći, koji je začeo Lav Tolstoj – kršćanski anarhizam, kao i četvrti, koji bi se mogao opisati kao literarni anarhizam, a koji se razvio kod nekolicine istaknutih suvremenih pisaca.

Proudhonove ideje, posebno one koje se odnose na uzajamno bankarstvo, a koje je zastupao i Josiah Warren, naišle su na veliki broj sljedbenika u SAD, stvarajući veoma utjecajnu školu, u kojoj su glavni pisci bili Stephen Pearl Andrews, William Grene, Lysander Spooner (koji je počeo pisati 1850. godine, i čije je nedovršeno djelo, *Natural Law*, puno obećavalo), i nekolicina drugih, čija se imena mogu naći u knjizi doktora Nettlaua *Bibliographie de l'anarchie*.

Istaknuto mjesto među individualnim anarhistima u Americi zauzima Benjamin R. Tucker, čiji je časopis *Liberty* osnovan 1881. godine, i čije su zamisli kombinacija ideja Proudhona i Herberta Spencera. Počevši od izjave kako su anarhisti, strogo uzevši, egoisti, i da svaka grupa pojedinaca, bila ona tajno udruženje nekoliko osoba ili Kongres SAD, ima pravo ugnjetavati čitavo čovječanstvo, pod uvjetom da za tako nešto posjeduje odgovarajuću moć, i da postojanje jednake slobode za sve i potpune jednakosti trebaju biti zakon, i da je „neka svako gleda svoja posla“ jedinstveni moralni zakon anarhizma. Tucker nastavlja dokazivati kako bi opća i temeljna primjena ovih principa bila od koristi i ne bi predstavljala opasnost, zato što bi moć svakog pojedinca bila ograničena primjenom jednakih prava svih drugih. Tucker dalje ukazuje (sljedeći H. Spencera) na razliku koja postoji između zloupotrebe nećijih prava i otpora prema takvoj zloupotrebi; između dominacije i obrane: gdje ova prva zaslužuje podjednaku osudu, bilo da se radi o zloupotrebi koju neki kriminalac vrši nad pojedincem, ili zloupotrebi pojedinca nad svim drugim ljudima, ili svih ljudi nad pojedincem; dok je otpor takvoj zloupotrebi opravdan i neophodan. I građanin i grupa građana imaju pravo na bilo kakvo nasilje, uključujući i smrtnu kaznu, ako služi njihovoj samoobrani. Nasilje je, također, opravdano prilikom izvršavanja obaveza vezanih za poštovanje dogovora. Tucker, dakle, slijedi Spencera i, kao i on, otvara (po mišljenju

opću dobrobit. Država je bila nužno historijsko zlo, ali njeno potpuno odumiranje će, prije ili kasnije, biti podjednako nužno. Odbacujući svaku vrstu zakonodavstva, pa čak i univerzalno pravo glasa, Bakunjin se zalagao za potpunu autonomiju svake nacije, svake regije i svake zajednice, dok ne predstavljaju opasnost po svoje susjede, i potpunu nezavisnost pojedinca, dodajući da čovjek postaje istinski slobodan tek onda kada svi ostali ljudi postanu podjednako slobodni. Slobodne federacije zajednica bi sačinjavale slobodne nacije.

Što se tiče njegovih ekonomskih zamisli, Bakunjin je, kao i njegovi federalistički drugovi iz Internacionale (César De Paepe, James Guillaume, A. Schwitzguébel), opisao sebe kao „kolektivističkog anarhistu“ – ne pogrdno, kao Vidal i Pecqueur ili njihovi suvremeni socijaldemokratski sljedbenici, već afirmativno, kako bi izrazio stanje stvari gdje su sva neophodna sredstva za proizvodnju u zajedničkom posjedu radničkih grupa i slobodnih komuna, i gdje svaka grupa zasebno odlučuje o načinu naknade za rad. Društvena revolucija, čiji su brzi dolazak u to vrijeme pretkazali svi socijalisti, bila bi sredstvo za ostvarivanje tih novih uvjeta.

Jurska, španjolska i talijanska federacija i njihove sekcije unutar Međunarodnog udruženja radnika, kao i francuske, njemačke i američke anarhističke grupe, bile su narednih godina glavni centri anarhističke misli i propagande. Odbijali su bilo kakvo učešće u parlamentarnoj politici i uvijek su bili u bliskom kontaktu s radničkim organizacijama. Ipak, u drugoj polovici osamdesetih i tokom ranih devedesetih godina devetnaestog stoljeća, kada se je utjecaj anarhista počeo osjećati u štrajkovima, u prvomajskim demonstracijama, gdje su promovirali ideju generalnog štrajka i osmosatnog radnog vremena, kao i u antimilitarističkoj propagandi u vojsci, nasilni progoni su bili usmjereni direktno protiv njih, posebno u Latinskim zemljama (uključujući fizička mučenja) i u SAD (pogubljenje petorice čikaških anarhista 1887. godine). Anarhisti su na ove progone odgovorili valom nasilnih akcija, koje su zatim bile praćene novim pogubljenjima, na koja je odgovoreno ponovnim odmazdama odozdo. To je u javnosti stvorilo utisak kako je nasilje u osnovi anarhizma, čije pristalice jasno odbacuju ovakvo stajalište, smatrajući kako u stvarnosti nasilju pribjegavaju sve strane, razmjerno tome koliko je njihova otvorena akcija spriječena nasiljem, i u kojoj mjeri ih zakoni čine razbojnicima. (vidi, C. M. Wilson, *Anarchism and Outrage*, i *Report*

– zemlje, rudnika, željeznice, banaka, osiguranja, itd. – kao i prepuštanje upravljanja svim važnim granama industrije, pored svih funkcija koje država već ima u svojim rukama (obrazovanje, državno priznate religije, obrana teritorija, itd.), dovelo do stvaranja novog instrumenta tiranije. Državni kapitalizam bi samo povećao moć birokracije i kapitalizma. Istinski napredak leži u decentralizaciji, kako *teritorijalnoj*, tako i funkcionalnoj, u razvoju duha lokalne i osobne inicijative, i u slobodnoj federaciji, od jednostavne do složene, umjesto sadašnjeg sustava hijerarhije, koji polazi od centra ka periferiji.

Kao i većina socijalista, anarhisti uviđaju da je, kao i kod evolucije u prirodi, spora evolucija društva, s vremena na vrijeme, praćena periodima ubrzane evolucije, koje se nazivaju revolucijama; i oni smatraju kako era revolucija još uvijek nije završena. Periode brzih promjena pratit će periodi spore evolucije, a takvi periodi se moraju iskoristiti – ne za povećanje i širenje moći države, nego za njihovo smanjenje, kako kroz organiziranje lokalnih grupa proizvođača i potrošača u svakom gradu ili komuni, tako i kroz regionalne, i na kraju, međunarodne federacije ovih grupa.

Na osnovi gore navedenih principa, anarhisti odbijaju uzeti učešće u postojećem državnom uređenju i pružiti mu podršku tako što će u njega „ubrizgati svježu krv“. Oni ne nastoje osnivati, i pozivaju radništvo da ne osniva, političke stranke u parlamentima. Shodno tome, još od osnivanja Međunarodnog udruženja radnika, 1864–1866. godine, težili su promovirati svoje ideje direktno, u okviru radničkih organizacija, kako bih ih potakli na direktnu borbu protiv kapitala, bez polaganja nade u parlamentarno zakonodavstvo.

Povijesni razvoj anarhizma

Koncepcija slobodnog društva koja je upravo skicirana i nastojanje k ostvarenju takvog društva, koje je dinamični izraz ove zamisli, oduvijek je postojala u čovječanstvu nasuprot vladajućoj hijerarhiji i njenom djelovanju – čas jedna, čas druga se smjenjuju u različitim periodima povijesti. Ovom nastojanju dugujemo razvoj onih institucija – klan, seoska zajednica, esnaf, slobodni srednjovjekovni gradovi – koje su same mase

izvojevale i pomoću kojih su se opirale invazijama osvajača i manjina željnih moći. To isto nastojanje se silovito utvrdilo u okviru velikih sred-njevjekovnih vjerskih pokreta, naročito tokom ranih pokreta reformacije i njihovih preteča. Istovremeno, to nastojanje je očigledno našlo svoj izraz i u pisanjima nekih mislilaca, još od vremena Lao-Tszea, iako je, uslijed njenog neskolastičkog i narodnog porijekla, očito steklo manju popularnost među učenim ljudima od suprotstavljenog nastojanja.

Profesor Adler (Georg Adler) *Geschichte des Sozialismus und Kommunismus*, ukazuje kako je još Aristip (430. p. n. e.), jedan od osnivača Kirenske škole, učio da se mudri ljudi ne smiju odreći svoje slobode u korist države, i da je jednom, odgovarajući na Sokratovo pitanje, rekao kako ne želi pripadati ni vladajućoj, a ni podređenim klasama. Međutim, čini se da je takav stav proizišao iz pukog epikurejskog stava prema životu masa.

Najbolji predstavnik anarhističke filozofije u staroj Grčkoj bio je Zenon (342–267. ili 270. p. n. e), sa Krete, osnivač stoičke filozofije, koji je jasno suprotstavljao svoju zamisao slobodnog društva bez vlasti Platono-voj državi-utopiji. Odbacivao je svemoćnost države, njeno interveniranje i uređenje, i proglasio suverenitet moralnog zakona pojedinca – zapa-žajući već tada da, iako nužni nagon za samoodržanjem vodi čovjeka u samoljublje, njegova priroda ispravlja to tako što mu osigurava jedan drugi nagon – nagon za društvenošću. Kada ljudi postanu dovoljno ra-zumni da slijede svoje prirodne nagone, ujedinit će se preko granica i sačinit će čitav jedan kozmos. Neće imati potrebu za zakonima, sudovi-ma ili policijom, neće imati potrebu za hramovima i bogoslužjenjem, i neće koristiti novac – slobodno darivanje će zamijeniti razmjenu dobara. Nažalost, Zenonovi spisi nisu preživjeli do današnjeg vremena i poznati su nam samo preko fragmenata. Pa ipak, činjenica da je samo njegovo izražavanje slično izražavanju koje je danas u upotrebi, pokazuje koliko je ovo nastojanje duboko ukorijenjeno u ljudskoj prirodi.

U srednjem vijeku, nailazimo na ista stajališta o državi, koja je izrazio čuveni biskup iz Albe, Marco Girolamo Vida, u svom prvom dijalogu *De dignitate reipublicae* (F. Cavalli, *Memorie dell'Istituto Veneto*, XIII; Dr E. Nys, *Researches in the History of Economics*). Ali, tek s nekolicinom ranih kršćanskih pokreta, koji se javljaju u IX. stoljeću u Armeniji, i u propovijedima ranih husita, naročito Čojeckog, i ranih anabaptista, naročito Hansa Denka (vidi, Keller, *Ein Apostel der Wiedertauffer*), iste

Anarhizam u Međunarodnom udruženju radnika

Kao što je poznato, nakon neuspjeha ustanka pariških radnika u lipnju 1848. godine i pada Republike, zamrla je propaganda svih socijalističkih frakcija. Cjelokupna socijalistička štampa bila je ušutkana tokom perioda reakcije, koji je trajao punih dvadeset godina. Anarhistička misao je, i pored toga, uspijevala napredovati, naime u Bellegarriqueovim (Caer-deroy), a posebno u spisima Josepha Déjacque (*Les Lazaréennes*, 1851, i *L'Humanisphère*, 1858, anarhističko-komunistička utopija, koja je nedavno otkrivena i nanovo tiskana). Socijalistički pokret je oživio tek posle 1864. godine, kada se nekolicina francuskih radnika „mutualista“, sastala tijekom Svjetske izložbe u Londonu s engleskim sljedbenicima Rober-ta Owena i osnovala Međunarodno udruženje radnika. Ovo udruženje se veoma brzo razvijalo i usvojilo politiku direktne ekonomske borbe protiv kapitalizma, bez miješanja u političku parlamentarnu agitaciju, držeći se ove politike sve do 1871. godine. Međutim, nakon francusko-njemačkog rata, kada je Međunarodno udruženje radnika zabranjeno u Francuskoj nakon ustanka Komune, njemački radnici, koji su dobili pravo glasa na izborima za svježe uspostavljeni kraljevski parlament, inzistirali su na promijeni taktike Internacionale i otpočeli proces stvaranja Socijaldemokratske političke partije. Ovo je, ubrzo nakon toga, dovelo do podjela unutar Udruženja radnika, pa su tako Latinske federacije, španjol-ska, talijanska, belgijska i jurska (Francuska nije mogla biti zastupljena), osnovale Federalnu uniju, koja se potpuno razišla s marksističkim gene-ralnim savjetom Internacionale. Unutar ovih federacija razvijalo se nešto što bi se danas moglo opisati kao *moderni anarhizam*. Nakon što su ove federacije neko vrijeme koristile izraze poput „federalisti“ i „anti-auto-ritarci“, naziv „anarhisti“, kako su ih njihovi protivnici uporno nazivali, konačno je bio prihvaćen i obranjen.

Za razvoj principa anarhizma unutar ovih Latinskih federacija ubrzo je najzaslužniji postao Bakunjin, kroz veliki broj svojih spisa, pamfleta i pisama. On je zahtijevao potpuno ukidanje države, koja je – kako je na-pisao – proizvod religije, pripada nižem stupnju civilizacije, predstavlja negaciju slobode, i upropasti čak i ono na što se obaveže da će učiniti za

Saint-Simona, bile dominantne. Ipak, ove ideje su naišle na privremenu podršku kod njemačkih mladohegelijanaca, Moses Hessa, 1843. godine, i Karla Grüna, 1845. godine, koji su zagovarali anarhizam.

S druge strane, individualistički anarhizam je našao, također u Njemačkoj, svoj potpuni izraz u Maxu Stirneru (Kaspar Schmidt), čiji su izuzetni radovi (Jedini i njegovo vlasništvo i članci koje je pisao za *Rheinische Zeitung*) ostali u sjeni, sve dok John Henry Mackey nije ukazao na njihovu važnost.

Profesor V. Basch je, u odličnom predgovoru svoje zanimljive knjige *L'Individualisme anarchiste: Max Stirner* (1904), pokazao kako je razvoj njemačke filozofije od Kanta do Hegela, kao i Schellingov „apsolut“ i Hegelov *Geist*, nužno uzrokovao, u trenutku kada je započeo antihegelijanski revolt, propovijedanje istog tog „apsoluta“ u okviru pobunjeničkog tabora. To propovijedanje započeo je Stirner, koji ne samo da je zagovarao kompletnu pobunu protiv države i protiv robovanja koje bi autoritarni komunizam nametnuo čovjeku, već i potpuno oslobođenje pojedinca od svih društvenih i moralnih stega – rehabilitaciju i nadmoć pojedinca, potpuni „amoralizam“ i „udruživanje egoista“. Profesor Basch je ukazao na konačni zaključak ovakvog vida individualnog anarhizma. On tvrdi kako cilj svih superiornih civilizacija nije dozvoliti *svim* članovima zajednice normalan razvoj, već dozvoliti određenom broju bolje talentiranih pojedinaca „potpun razvoj“, čak i po cijenu sreće i samog postojanja mase čovječanstva. Prema tome, to je povratak k najobičnijem individualizmu, koji zagovaraju sve manjine koje teže nadmoći, i kojima, zapravo, čovjek povijesno duguje baš tu državu i sve ostalo što uz nju ide, a protiv čega se ovi individualisti bore. Njihov individualizam ide toliko daleko da se okončava negacijom vlastite polazne točke – a da ne spominjemo nemogućnost pojedinca da dostigne potpun razvoj u uvjetima potlačenosti masa od strane „prelijepe aristokracije“; njegov razvoj bi ostao jednostran. Zbog toga ovaj pravac mišljenja, bez obzira na njegovo nesumnjivo ispravno i korisno zagovaranje potpunog razvoja svačije individualnosti, nalazi odjeka samo u ograničenim umjetničkim i književnim krugovima.

ove ideje posebno su snažno izražene – naravno, s posebnim naglaskom na njihovim moralnim aspektima.

Rabelais i Fenelon su također izrazili slične ideje u svojim utopijama, i bili su aktualni u osamnaestom stoljeću među francuskim enciklopedistima, što se može zaključiti iz različitih navoda, koji se mogu naći u spisima Rousseaua, Diderotovom *Predgovoru*, Bougainvilleovom *Putovanju*, itd. Međutim, uslijed rigorozne cenzure Rimokatoličke crkve, usprkos svim mogućnostima takve ideje se tada nisu mogle dalje razvijati.

Ove ideje su došle do izražaja tek kasnije, tokom velike Francuske Revolucije. Iako su Jakobinci činili sve što je u njihovoj moći da stave sve pod kontrolu vlasti, čini se sada, iz nedavno objavljenih dokumenata, kako su mase ljudi, u svojim općinama i okruzima, ostvarile značajan konstruktivni posao. Sami su vršili odabir sudaca, organizirali nabavke zaliha i opreme za vojsku, kao i za velike gradove, nalazili posao nezaposlenima, obavljali skupljanje dobrovoljnih priloga, itd. Pokušali su čak uspostaviti direktnu prepisku između 36.000 komuna u Francuskoj kroz posredovanje specijalnog odbora, koji je funkcionirao van okvira Narodne Skupštine (vidi, Sigismund Lacroix, *Actes de la commune de Paris*).

William Godwin je, u svom djelu *Istraživanje o političkoj pravdi* (*Enquiry concerning Political Justice*, 1793, u 2 toma), prvi formulirao političke i ekonomske zamisli anarhizma, iako nije upotrijebio tu riječ, kako bi dao ime idejama koje je razvio u svom izuzetnom djelu. Zakoni, pisao je, nisu proizvod mudrosti naših predaka; oni su proizvod njihovih strasti, njihovih strahova, njihovih zavisti i njihovih ambicija. Lijek koji nude je gori od zla koje navodno liječe. Ako, i samo ako, svi zakoni i sudovi budu ukinuti, i odluke u nastalim sporovima budu prepuštene razumnim ljudima izabranim za tu svrhu, istinska pravda bi se postepeno razvila. Što se tiče države, Godwin je iskreno zagovarao njeno ukidanje. Društvo bi, pisao je, moglo savršeno dobro funkcionirati bez vlasti; samo što bi zajednice trebale biti male i potpuno autonomne. Što se tiče vlasništva, govorio je kako prava svakoga „na imetak sposoban doprinijeti koristi ljudskog bića“ moraju biti regulirana isključivo pravdom; imetak mora ići „onome kome je najviše potreban“. Njegov zaključak je bio komunizam. Međutim, Godwin nije imao hrabrosti ostati dosljedan svom mišljenju.

On je kasnije potpuno prepravio poglavlje o vlasništvu i ublažio svoje komunističke stavove u drugom izdanju *Političke pravde* (1796.).

Pierre Joseph Proudhon je bio prvi koji je, 1840. godine, u svom djelu *Što je vlasništvo? (Qu'est-ce que la propriété?)* upotrijebio izraz *anarhija*, primjenjujući ga na društvo bez vlasti. Žirondinci su tokom Francuske Revolucije slobodno upotrebljavali riječ „anarhisti“ za one revolucionare koji nisu smatrali kako je zadatak Revolucije izvršen svrgavanjem Luja XVI., i koji su inzistirali na poduzimanju niza ekonomskih mjera (ukidanje feudalnih prava bez mogućnosti ponovnog otkupa, vraćanje javnog zemljišta oduzetog 1669. godine seoskim zajednicama, ograničenje zemljišnog posjeda na 120 ari, progresivni porezi na dobit, nacionalna organizacija razmjene na ravnopravnoj bazi, koja je već počela s praktičnom primjenom, i tako dalje).

Proudhon je zagovarao društvo bez vlasti, i koristio riječ *anarhija* da opiše takvo društvo. Kao što je poznato, Proudhon je odbacivao bilo kakav vid komunizma, uslijed kojeg bi čovječanstvo bilo satjerano u komunističke manastire ili barake, kao i sve vidove državno podržanog socijalizma, kakve su zagovarali Louis Blanc i drugi kolektivist. Kada je u svom prvom spisu o vlasništvu izjavio, „Vlasništvo je krađa“, mislio je samo na vlasništvo u njegovom sadašnjem smislu – „pravo na upotrebu i zloupotrebu“, koje je zasnovano na starorimskom zakonu. S druge strane, u vlasničkom pravu, koje podrazumijeva samo ograničeni vid posjedovanja, Proudhon je video najbolju zaštitu od uplitanja države. Istovremeno, nije želio nasilnim putem lišiti trenutne vlasnike zemljišta, stambenih kuća, rudnika, tvornica, itd. Umjesto toga, on je isti cilj htio postići tako što bi kapitalu onemogućio kamatni prihod. Ovu ideju je namjeravao provesti uz pomoć nacionalne banke, koja bi bila bazirana na uzajamnom povjerenju svih strana uključenih u proizvodnju, a koje bi se među sobom dogovorile o razmjeni svojih proizvoda na principu jednakosti između sredstava utrošenih za proizvodnju i vrijednosti proizvoda, a uz pomoć radničkih čekova, koji bi predstavljali sate rada utrošenih za proizvodnju bilo koje robe. U takvom sustavu, koji Proudhon opisuje kao „mutualizam“ (uzajamnost), svaka razmjena usluga bi bila striktno jednaka. Pored toga, takva banka bi bila u mogućnosti pozajmljivati novac bez kamate, uzimajući samo oko jedan posto, ili čak manje, za pokrivanje

troškova administracije. Tako bi svatko bio u mogućnosti pozajmiti novac potreban za kupovinu kuće, i nitko više ne bi morao plaćati godišnju rentu za njeno korištenje. Opća „društvena otplata duga“ bi, na taj način, bila olakšana, i ne bi više bilo potrebe za nasilnim oduzimanjem imovine. Isto bi važilo i za rudnike, željeznicu, tvornice.

U ovakvom društvu država bi bila beskorisna. Glavni odnosi među građanima bi bili zasnovani na slobodnom dogovoru i regulirani jednostavnim knjigovodstvom. Sporovi bi se rješavali putem arbitraže. Prodorna kritika države i svih mogućih oblika vlasti, kao i dubok uvid u sve ekonomske probleme, bili su dobro poznate karakteristike Proudhonovog rada.

Vrijedi napomenuti kako je francuski mutualizam imao preteču u Engleskoj, u Williamu Thompsonu, koji je počeo s mutualizmom prije nego što je postao komunist, i u njegovim sljedbenicima Johnu Grayu (*A Lecture on Human Happiness*, 1825; *The Social System*, 1831) i J. F. Brayu (*Labour's Wrongs and Labour's Remedy*, 1839). Mutualizam je također imao svoje prethodnike i u Americi. Josiah Warren – koji je rođen 1798. (vidi, W. Bailie, Josiah Warren, *Josiah Warren, the First American Anarchist*, Boston, 1900), i bio član zajednice „Nova harmonija“ Roberta Owena – smatrao je da je neuspjeh ovog poduhvata uglavnom bio uzrokovan gušenjem individualnosti i nedostatkom inicijative i odgovornosti. Ovi nedostaci, smatrao je, bili su svojstveni svakom sustavu baziranom na autoritetu i zajednici dobara. On je, stoga, zagovarao potpunu individualnu slobodu. 1827. godine otvorio je u Cincinnatiju malu seosku radnju, koja je bila prva „pravedna radnja“ („equity store“), i koju su ljudi nazvali „vremenska radnja“, zato što je bila zasnovana na razmjeni jednakog rada za svaki sat proizvodnje. „Trošak – granica cijene“, i shodno tome „bez kamata“, bili su slogani ove radnje, kao i, kasnije, njegovog „pravednog sela“, nadomak New Yorka, koje je, 1865. godine, još uvijek postojalo. „Pravedna kuća“ gospodina Keitha, u Bostonu, osnovana je 1855. godine, i također je vrijedna spomena.

Proudhonove ekonomske ideje, posebno ideja o uzajamnom bankarstvu, nalazile su svoje pristalice, pa čak i praktičnu primjenu u Sjedinjenim Američkim Državama, dok su njegove političke ideje o anarhiji naišle tek na mali odjek u Francuskoj, gdje su kršćanski socijalizam Lamennaisa i fourierista, i državni socijalizam Louisa Blanca i sljedbenika